

**Події російських революцій 1905–1907
та 1917 рр. у науковій спадщині
О. Рябініна-Скляревського**

Статтю присвячено вивченню творчого спадку українського історика О. Рябініна-Скляревського, зокрема його праць, що висвітлюють події російських революцій 1905–1907 та 1917 рр.

Визначено, що учений написав низку цінних праць, присвячених революційним подіям в Одесі у 1905 р. та перипетіям на Румунському фронті впродовж 1917–1918 рр.

Ключові слова: О. Рябінін-Скляревський, історичні дослідження, Перша російська революція 1905–1907 рр., Російська революція 1917 р.

Статья посвящена изучению творческого наследия украинского историка А. Рябинина-Скляревского, в особенности его трудов по истории российских революций 1904–1905 и 1917 гг.

Установлено, что ученый написал ряд ценных научных работ посвященных революционным событиям в Одессе 1905 г. и на Румынском фронте в течении 1917–1918 гг.

Ключевые слова: А. Рябинин-Скляревский, исторические исследования, Первая российская революция 1905–1907 гг., Российская революция 1917 г.

This article is devoted to the analysis of the creative heritage of the Ukrainian historian Oleksandr Riabinin-Skliarevskiy and particularly his works which highlight events of The Russian Revolutions of 1905–1907 and of 1917.

In general, this research determines that the scientist has written many interesting works devoted to the revolutionary events in Odessa 1905 and the situation on the Rumanian front during 1917–1918.

The origins of O. Riabinin-Skliarevskiy's interests history of revolutionary movements reaching the beginning of the 1920s. Celebrations anniversary of the revolutions of 1905 and 1917 stimulated and inspired scientist to study this topic.

Two articles of scientist examine events of the Civil War in Bessarabia and Southern Ukraine. One article, "Romanian occupation of Bessarabia", was published in the journal "Chronicle of the Revolution" in 1924. The research (on volume more than 40 pages), based on interesting archival materials (a lot from which today is lost) in particular,

documents of the 26th Ukrainian corps, which was led by O. Riabinin-Skliarevskiy.

Another two articles devoted to the revolutionary events 1905 in Odessa. One of them, "Unreleased materials to the revolt on the battleship "Potemkin" is interesting, little known source that still has not been published. Today it is preserved in the State Archives of Odessa Oblast.

Key words: O. Riabinin-Skliarevskiy, historical researches, the First Russian Revolution of 1905–1907, The Russian Revolution of 1917.

Олександр Рябінін-Скляревський (1878–1942) – військовий та історик, полковник Російської імператорської армії, генерал-хорунжий армії Української Народної Республіки та Української Держави, командир Робітничо-Селянської Червоної Армії, науковий співробітник Одеського крайового історичного архіву й позаштатний співробітник Всеукраїнської Академії Наук.

Учений став жертвою репресій, яких зазнало радянське суспільство у 1930-ті рр. Наукові напрацювання історика в радянський період майже не використовувалися, а життя та діяльність замовчувалися й були забуті. Після здобуття незалежності України вітчизняні учені розпочали дослідження життєвого шляху і творчості О. Рябініна-Скляревського, що триває до сьогодні. Свої дослідження діячу та його працям присвятили В. Андрєєв, С. Андрєєва, С. Батуріна, О. Козирев, Г. Малинова, Л. Маленко, І. Сапожников, Н. Швайба, Г. Швидько, М. Шитюк та ін.

На початку 1920-х рр. з утвердженням впливу радянської влади у наукових колах набула популярності історія революційних і суспільно-політичних рухів. Необхідність вивчення цих процесів привертала увагу вищого партійного керівництва. Зокрема, В. Ленін у праці "Из прошлого рабочей печати в России" визначив три періоди революційного руху в Росії: 1) дворянський (1825–1861 рр.); 2) різночинський, або буржуазно-демократичний (1861–1895 рр.); 3) пролетарський (з 1895 р.). Висвітлення історії класової боротьби в ці періоди стало центральною темою у працях багатьох радянських учених. У свою чергу українські історики в межах цієї широкої теми зосередили увагу на дослідженні "рухів", що були викликані процесом українського національно-культурного відродження XIX ст.

У творчості О. Рябініна-Скляревського значне місце відведено вивченню проблем історії масонства, декабристського, громадівського та народницького рухів, а також революційним подіям 1905 та 1917 рр.

Витоки зацікавлень О. Рябініна-Скляревського історією революційних рухів сягають початку 1920-х рр. Звернутися до цієї тематики вченого стимулювали та надихали святкування річниць повстання декабристів і революцій 1905 і 1917 рр. Отже, в статті здійснено спробу визначити внесок О. Рябініна-Скляревського в дослідження історії останніх.

Протягом 1924–1927 рр. істориком було написано низку праць, присвячених подіям російських революцій 1905–1907 та 1917 рр. на Одещині. Дві статті вченого висвітлюють події Громадянської війни в Бессарабії та на Півдні України [1; 2].

Перша праця – "Оккупация Бессарабии Румынией" – була опублікована в журналі "Летопись революции" у 1924 р. Дослідження значне за обсягом (понад 40 сторінок), базується на цікавих архівних матеріалах (багато з яких на сьогодні втрачено), зокрема документах 26-го Українського корпусу, яким за часи описаних подій командував сам О. Рябінін-Скляревський. У статті викладено хід подій на Румунському фронті після жовтневого перевороту 1917 р. і конфлікт генерал-ад'ютанта Д. Щербачева з більшовиками з приводу окупації Бессарабії. Далі йдеться про взаємини генерала з українським урядом, розпад фронту, утворення двох українських корпусів (епізод їх виходу на Україну) та їх подальше розформування. Останні розділи присвячено опису повстання проти гетьмана П. Скоропадського та окупації Одеси французькими військами [1; 3, с. 34–35].

У рецензії Н. Комаренко писала, що О. Рябінін-Скляревський використав значний архівний матеріал, який збагатив його розповідь про те, як "поступово ідея Жовтня заволоділа серцями солдат Румунського фронту всупереч намаганням ворогів Радянської влади не допустити впливу більшовизму" [4, с. 82, 96, 104, 120].

Друга стаття – "Ясы и союзная оккупация на Украине" – була опублікована в збірнику статей і матеріалів про інтервенцію Антанти на Україні "Черная книга" у 1925 р. Зміст статті багато в чому повторює опис подій з попереднього дослідження вченого. Так само зроблено аналіз низки офіційних документів 1918 р., в яких йдеться про Яську нараду представників реакційної групи російської еміграції (члена Законодавчої палати та колишнього посла у Відні Н. Шебека, членів Державної Думи В. Гурка та Н. фон-Дітмара, представника всеросійських промислових організацій В. Рябушинського, лідера кадетів П. Мілюкова та ін.) з представниками держав Антанти та Румунії, а потім і про період повстання проти гетьмана

П. Скоропадського. Далі в статті йдеться про другий період Яської наради, який закінчився рішенням про початок французької інтервенції в період з початку листопада до першої половини грудня (за старим стилем) 1918 р.

Стаття складається з двох частин. У першій – "Яское совещание 3–7 ноября (16–24) 1918 года (период первый)" – йдеться про утворення в Яссах реакційного центру для зв'язків з Антантою. Автором наведено витяги з документів та проведено їх аналіз ("Список представителей, отправившихся на совещание" [2, с. 32–33], "Заявление 3 (16) ноября 1918 года в Яссах" (про негайне введення союзних військ і флоту на південні російські території (Одесу і Миколаїв)), "Записка фон-Дитмара" (з якої представники Антанти вирішили обмежитися окупацією правого берега Дніпра через брак сил і відсутність належної кількості транспортних засобів), "Заявление Киевского совещания 26 и 27 ноября 1918 г." (з якого відомо про позицію представників ценового земства щодо інтервенції та їх пропозицію про введення замість диктатури земського самоуправління як основної влади на першому етапі) [2, с. 39], "Декларация 22-го ноября" (за якою держави Антанти підтримали відбудову Росії як держави, що мала увійти до складу блоку демократичних країн "Согласия", на що було виділено військову підтримку Південним регіонам Росії, що перебували під окупацією більшовиків) [2, с. 41–45].

У другій частині статті "Оккупация Одессы" розповідається про введення до Одеси французької ескадри та висадку в Миколаєві невеличкого загону з англійського броненосця та спрямування до Одеси 47-тисячного корпусу д'Ансельмана, який прибув 16 грудня і дислокувався в місті упродовж наступних трьох місяців.

Цікаво, що організатори Яської наради абсолютно відкидали можливість (і навіть саму назву) існування України. Щодо адміністративного устрою на засіданнях учасниками наради висувалася думка про необхідність встановлення генерал-губернаторств.

У статті О. Рябінін-Склярєвський розглядав позиції сторін й окремих учасників наради, намагався дати свою оцінку тим складним подіям, які значною мірою вплинули на початок і подальший хід Громадянської війни на Півдні України. Для свого часу стаття виявилася значущою. Видатний український історик, професор Д. Дорошенко використав її під час написання монографії "Ілюстрована історія України 1917–1923 рр." [5, с. 411].

На відміну від більшості наступних статей ученого, дві вищезгадані праці не базуються на матеріалах Одеського архіву. Вони

написані на основі архівних матеріалів 1918 р., опрацювання яких супроводжується епізодом із життя О. Рябініна-Склярєвського. Коли вченого перевели з Москви до Одеси, до нього прийшли два писарі Губвійськомату (колишні писарі штабу Д. Щербачова – головнокомандувача Румунського фронту) Праніцький та Кобринський, знайомі О. Рябініна по колишній службі. Під час перебування Д. Щербачова в Одесі він доручив їм перепис протоколів Яської наради правих російських емігрантів. В ході подальшого поспішного виїзду Д. Щербачова з Одеси папка з частиною документів залишилася на квартирі у цих осіб. Деякий час вони її зберігали, але, боячись обшуків, вирішили передати документи О. Рябініну (тоді учений ще не мав подвійного прізвища "Рябінін-Склярєвський"). Пересвідчившись у цінності матеріалів, О. Рябінін прийняв їх і почав таємно вивчати. Багато з документів було складено французькою мовою і учений вирішив звернутися за допомогою до свого знайомого генерала Кашина, щоб той допоміг перекласти [6, арк. 26–27].

У 1922 р., під час служби в Артшколі, у присутності О. Рябініна почали згадувати про ті документи і нібито "добре було б отримати документи інтервенції 1918 р.". О. Рябінін відчув, що ці розмови в його присутності не випадкові, і навіть припускав, що його запросили працювати через те, що комусь було відомо про наявність у нього цих документів. Він вирішив не ризикувати, і у 1922 р. під час знайомства з завідувачем Іспарту І. Хмельницьким розповів тому про історію документів і згодом через нього передав їх у Москву. З Москви О. Рябініну-Склярєвському доручили зробити опис цих документів, а оригінали передали до архіву революції у Харків [6, арк. 26–27]. Зрозуміло, що дві вищеописані статті саме і стали результатом опрацювання матеріалів 1918 р. Щодо вищенаведеної історії можемо додати лише те, що розповідав вчений про це в умовах слідства (під час арешту 1931 р.), де згадувати про свою військову службу зайвий раз було не бажано, а насправді він міг брати участь у подіях, описаних в статтях. Так чи інакше, але й описана вченим версія виглядає досить правдоподібно.

У 1925 р. відзначалася 20-та річниця Першої російської революції. З цієї нагоди О. Рябініним-Склярєвським було написано декілька розвідок. Перша з них – "Революционная работа в войсках Одесского гарнизона в 1904–5–6 гг.", опублікована в журналі "Летопись революции" у 1926 р. У статті учений звернувся до проблеми поширення революційних ідей Російською соціал-демократичною робітничою партією та партією соціалістів-революціонерів

серед офіцерів і солдат Одеського гарнізону. Для цього він використав значний масив архівних документів: "Дело Одесского охранного отделения 1905 г."; "Дело № 181. По военной организации при Одесской группе – РСДРП"; "Дело Одесского охранного отделения 1905 г."; "Дело № 202. Об Одесской военной организации партии социал-революционеров"; "Собрание прокламаций, листовок 1905 г., находящееся в Одесском Истпарте"; "Дело об исполнении приговора о вост. орг. с.-д." та ін. [7, с. 155–157]. Стаття не залишилася без уваги з боку радянських істориків. У 1926 р. в журналі "Каторга и ссылка" В. Плесков у своїй рецензії на працю О. Рябініна-Скляревського писав: "... в статье только первый подход к этому очагу одесского революционного движения. Фактически оно имело гораздо большее значение, чем это обрисовано автором. Список членов Совета рабочих депутатов требует дополнения" [8, с. 263–264].

Дослідник Н. Комаренко відзначала, що "О. Рябінін-Скляревський робить цілком слушний висновок: величезне завоювання 1905 р. полягало в тому, що революційна думка і революційна організація проникли за стіни казарм Одеського гарнізону. Але недоліком статті є відрив військової роботи від проблем збройного повстання" [4, с. 82, 96, 104, 120].

Друга праця, в якій учений звернувся до проблеми воєнних революційних подій 1905 р., – "Неизданные материалы к восстанию на броненосце "Потёмкин". Дослідження вченого мало бути опубліковано в ювілейному збірнику "Потемкинские дни 1905 года на Черном море. Сборник материалов и документов" в Харкові у 1925 р. [9].

Однак у цьому збірнику дослідження О. Рябініна-Скляревського відсутні, а тому спираємося на рукопис цієї праці, що зберігається в Державному архіві Одеської області [10].

О. Рябініним-Скляревським було опрацьовано значну кількість документів, написаних упродовж 20 років. Було використано мало-відомі архівні матеріали минулих подій (в яких міститься інформація про повстання на броненосцях "Потёмкин", "Георгий Победоносец" та транспортері "Прут") [10, арк. 1–3, 15].

Офіційна імперська історіографія трактувала повстання (заколоту) 1905 р. виключно як військовий злочин. У своїй праці О. Рябінін-Скляревський намагався розглянути справжні причини, що характеризували революційний рух на флоті в роки Першої російської революції. Архівні матеріали, використані дослідником, висвітлюють події з точки зору вивчення сутності революційного руху [10, арк. 1–4].

Слідство у справі повстання на броненосці "Потёмкин" велося Воєнно-морським судом і Міністерством юстиції. Всі слідчі документи після припинення справи залишилися в Одесі та потрапили до місцевого архіву. Опрацювавши та розподіливши цей матеріал за етапами розвитку, О. Рябінін-Скляревський прослідкував процес зародження і розвиток революційного руху на Чорноморському флоті впродовж 1902–1905 рр. Так, не всі заколоти, за зауваженням історика, були зафіксовані документами. Наприклад, в офіційних джерелах майже нічого не говориться про заколот 36-го екіпажу 3 жовтня 1904 р. (з якого в подальшому було сформовано команду броненосця "Потёмкин") або про матроські "масовки" в Севастополі 1905 р. [10, арк. 1–3, 15]. Ці факти, на думку вченого, імовірно, приховувалися владою.

Таким чином, О. Рябінін-Скляревський здійснив значний внесок у дослідження проблем, пов'язаних з історією Російської революції 1905–1907 та 1917 рр. Головними чинниками звернення до цих тем були безпосередня участь вченого в їх перебігу та піднесення популярності дослідження революційних рухів серед радянських істориків з утвердженням радянської влади. Праці О. Рябініна-Скляревського є актуальними для сучасних учених, однак деякі з них залишаються неопублікованими і потребують більш детального дослідження і видання.

Література

1. Рябинин А. Оккупация Бессарабии Румынией / А. Рябинин // *Летопись революции*. – 1924. – № 10. – С. 97–139.
2. Рябинин А. Ясы и союзная оккупация на Украине / А. Рябинин // *Черная книга : сб. ст. и материалов об интервенции Антанты на Украине*. – Екатеринбург : Гостиздат Украины, 1925. – С. 31–50.
3. Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии ; отв. ред. Г. В. Сапожникова ; науч. ред. Л. Л. Зализняк. – Одесса ; К. : Элтон-2 : Гратек, 2000. – 222 с.
4. Комаренко Н. В. Журнал "Летопись революции". / Н. В. Комаренко. – К., 1970. – 156 с.
5. Дорошенко Д. Ілюстрована історія України 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко. – Ужгород : Свобода, 1930.
Т. 2 : Українська Гетьманська держава 1918 р. – 423 с.
6. Архівний фонд Управління Служби безпеки України в Одеській області, спр. № 12259–п, 210 арк.
7. Рябинин А. Революционная работа в войсках Одесского гарнизона в 1904–5–6 гг. / А. Рябинин // *Летопись революции*. – 1925. – № 5/6. – С. 155–157.

8. Плесков В. 1905 год. // Революционное движение в Одессе и на Одещине : сб. материалов и воспоминаний. – Одесса, 1926.
Кн. 23. – 1926. – С. 263–264.
9. Потемкинские дни 1905 года на Черном море : сб. материалов и документов. – Х. : Пролетарий, 1925. – 252 с.
10. Державний архів Одеської області, ф. П-2, оп. 1, спр. 420 арк.